

Geraadpleegde literatuur heeft de auteur in de noten (maar liefst 547!) opgenomen. Het boek bevat een voorbeeldig persoonsregister.

Han C. Vrieling

J. Arndt, *Das heilige Römische Reich und die Niederlande 1566 bis 1648. Politisch-konfessionelle Verflechtung und Publizistik im Achtzigjährigen Krieg* (Dissertatie Münster 1994, Münsterische historische Forschungen XIII; Keulen, Weimar, Wenen: Böhlau Verlag, 1998, viii + 364 blz., DM 88,-, ISBN 2 412 00898 2).

Bestudering van de betrekkingen tussen het Duitse Rijk en de Nederlanden in de tijd van de Opstand en de Republiek is nooit erg populair geweest. Als een van de redenen daarvan is de schaduw aan te wijzen die de Tweede Wereldoorlog op het onderwerp heeft geworpen. Schöfers dissertatie *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden* (1956) geeft immers vele voorbeelden van publicaties van Duitse en Nederlandse nationaal-socialistisch georiënteerde historici waarin het Rijk en de Nederlanden als min of meer innig verstrengeld golden. Zo is het onderwerp na 1945 'besmet' geraakt. Geen wonder dat Nederlandse geleerden zich nadien aanvankelijk vooral bogen over de vraag, wanneer er een einde was gekomen aan de formele, juridische band tussen de beide gebieden en niet over de betrekkingen zelf.

Met het boek van Johannes Arndt schijnt de vloek geweken en is de onschuld definitief weergekeerd. Een jongere, meer onbevangen generatie historici heeft ingezien dat hier een verwaarloosd onderwerp van onderzoek ligt dat zowel voor de geschiedenis van het Rijk als van de Nederlanden van belang is. Inmiddels hebben zowel Duitse als Nederlandse historici artikelen over allerlei aspecten ervan gepubliceerd. Arndt heeft nu het eerste samenvattende boek geschreven, dat bovendien op eigen gedetailleerde bronnenstudie is gebaseerd. Het behandelt drie grote thema's uit de politieke geschiedenis. Eerst wijdt de auteur een aantal hoofdstukken aan de juridische en politieke betrekkingen vanaf het begin van de zestiende eeuw tot 1648. Dan volgt een behandeling van de weerslag die de Nederlandse Opstand en de eerste halve eeuw van de Republiek hadden op het aangrenzende Duitse gebied de Westfaalse *Kreits*. Tenslotte worden de contacten tussen Duitse protestantse vorsten en steden enerzijds en de Nederlandse rebellen anderzijds belicht. Na dit alles volgt een beschouwing over een vierde thema: de Duitstalige publicistiek over de Nederlandse Opstand en de eerste decennia van de Republiek.

Arndts verhandelingen over de formele juridische betrekkingen gepaard aan de politieke ontwikkelingen zijn zeer uitvoerig, nuttig, maar niet verrassend. Een ieder zal hem kunnen bijvallen in zijn conclusie dat de geleidelijk lossere wordende band tussen de Nederlanden en het Duitse Rijk in het tijdvak tussen het Bourgondische Verdrag van 1548 en de Vrede van Westfalen precies een eeuw later één ding is, maar de wisselende politieke relatie tussen de opstandige Nederlanden en allerlei krachten in het Rijk een ander. Volker Press heeft al lang geleden opgemerkt dat historici de 'reichsferne' gebieden, gelegen aan de periferie van het Duitse Rijk (Bohemen, de Oostenrijkse erflanden, de Nederlanden) met andere ogen moeten bezien dan de kerngebieden, hoewel zij rechtens allen, zonder uitzondering, tot het Rijk gerekend konden worden. Arndt volgt deze opvatting wel, maar voegt daar in zijn algemene conclusie aan het eind van zijn boek nog iets aan toe. Volgens hem was de Nederlandse staatsvorming een rechtstreeks gevolg van 'das Scheitern der staatlichen Verdichtung des Reiches' (294) waardoor het gebied zich kon afsplitsen, net als het Zwitsers eedgenootschap had gedaan. Met andere woorden: de gebeurtenissen in het Rijk bepaalden tot op grote hoogte het staatsvormingsproces in de

Nederlanden. Het lijkt mij iets te simplistisch gesteld. De Habsburgse familie-verdragen en de Nederlandse Opstand — die zoals bekend niet tegen het Rijk was gericht — lijken echter toch ook iets te maken te hebben met het feit dat zowel de Republiek als de Spaanse Nederlanden meer en meer buiten het gezichtsveld van keizer en Rijk kwamen te liggen.

Het vernieuwende van Arndts werk schuilt mijns inziens vooral in zijn behandeling van het tweede en derde thema. Zijn schildering van de politiek van de Westfaalse *Kreits*, tegen wil en dank betrokken bij de Opstand en om beurten met de rebellen of met de Spanjaarden in conflict, drukt de lezer met de neus op het feit wat de Opstand en de wording van de Republiek voor de naaste burenen betekenden: gewoonlijk niets goeds. De repercussies van de militaire en politieke ontwikkelingen in de Nederlanden waren decennialang zeer voelbaar en besloegen bovendien een heel scala: van troepenwervingen door alle betrokken partijen en vergeefse diplomatieke machinaties van de *Kreits* tot dramatische gebeurtenissen als de Gulik-Kleefse successiestrijd na 1609. Niet minder belangwekkend is Arndts zorgvuldige reconstructie van de vele en veelsoortige contacten tussen de Nederlandse opstandelingen en protestantse machten in het Rijk. In navolging van andere historici gebruikt Arndt het begrip 'internationaal calvinistisch netwerk' om veel van die contacten in een verband te kunnen plaatsen. Ook de banden van Duitse protestanten met de jonge Leidse universiteit behandelt hij onder die noemer. Het valt op dat het 'netwerk' toch wel heel los was, met veel wisselingen in de deelnemers en ook in intensiteit van de contacten. De betrekkingen tussen Duitse protestanten en Nederlandse rebellen lijken toch vooral bepaald te zijn geweest door de politieke en militaire noden van het ogenblik, alle retoriek over het gedeelde geloof ten spijt.

Uit het gedetailleerde overzicht van de Duitse publicistiek over Nederlandse zaken dat Arndt in het laatste gedeelte van zijn boek geeft, blijkt volgens hem dat de anti-Spaanse pamfletten in hoge mate hebben bijgedragen aan de neutrale houding die het Rijk tegenover de Opstand bleef innemen. Pro-Spaanse pamfletten zijn trouwens weinig te vinden. Hij ziet dus een zeer directe band tussen publicistiek en politieke ontwikkelingen. Sturen de pamfletten de politiek of andersom? Of is er een wat onduidelijke wisselwerking? Men kan zich natuurlijk afvragen wat nu de kip of het ei was: een neiging van het Rijk zich zoveel mogelijk buiten conflicten elders te houden, of een anti-Spaanse houding *per se*. De vragen die Arndt hier en elders stelt, zijn belangwekkend, het door hem (veelal voor het eerst) voorgestelde bronnenmateriaal ook, zijn stellige antwoorden zijn echter mijns inziens niet altijd overtuigend.

Wie zich in de toekomst met Nederlands-Duitse onderwerpen uit de zestiende en zeventiende eeuw wil bezighouden, moet eerst naar het boek van Arndt grijpen. Er staat heel veel in, zijn zorgvuldig en diepgaand onderzoek brengt vele verrassingen, al is zijn manier van schrijven (het boek is een bewerkt 'Habilitationsschrift') hier en daar wat te uitvoerig om niet te zeggen langdradig. Een kniesoor echter die daar op let.

M. E. H. N. Mout

M. van der Hoeven, ed., *Exercise of arms. Warfare in the Netherlands, 1568-1648* (History of warfare I; Leiden, New York, Keulen: Brill, 1997, xi + 235 biz., f169,50, ISBN 90 04 10727 4).

In 1997 ging uitgeverij Brill van start met een aan de militaire geschiedenis gewijde reeks. Als eerste verscheen hierin een bundel waarin het tijdperk van de Tachtigjarige Oorlog centraal staat. In de bijdragen wordt voor het merendeel telkens één specifiek thema uit deze periode belicht. Van meer algemene strekking is een eerder in het Nederlands gepubliceerd artikel,